

Krzysztof Świerkosz

Stan ochrony roślin naczyniowych oraz wybranych siedlisk przyrodniczych w Sudetach i na ich Przedgórzu w ramach systemu Natura 2000

Streszczenie: Artykuł jest podsumowaniem obecnego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych oraz gatunków flory z załączników I oraz II Dyrektywy 92/43/EEC (Dyrektywa Siedliskowa) w ramach sieci ostoi Natura 2000 w regionie Sudetów w 2004 roku. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w chwili obecnej w sieci Natura 2000 znajduje się 11 spośród 45 obszarów spełniających kryteria Dyrektywy, zaś powierzchnia ostoi (ca. 25 tys. ha) stanowi tylko 14% powierzchni spełniającej kryteria Dyrektywy. Jedynie 3 spośród 7 występujących w Sudetach gatunków roślin naczyniowych oraz 4 spośród 41 typów siedlisk są reprezentowane w ramach ostoi w sposób zapewniający ich reprezentatywność zgodnie z wymogami stawianymi w Dyrektywie. Przedstawione dane wykazują konieczność znacznego poszerzenia sieci ostoi, gdyż opisany stan jest sprzeczny z wymaganiami prawa ochrony przyrody Polski i Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: Dyrektywa Siedliskowa (92/43/EEC), sieć ekologiczna Natura 2000, siedliska przyrodnicze, siedliska priorytetowe, ochrona roślin, ochrona przyrody, Sudety, Polska

Abstract: State of preservation of vascular plants and selected natural habitats in the Sudety Mountains within Natura 2000 system.

The article summarises the information concerning the present state of conservation of natural habitats, as well as protection of flora species appearing in annexes 1 and 2 to Habitat Directive, within ecological network of priority habitats Natura 2000 in the Sudety region in the year 2004. What results from the conducted analyses is that only 11 out of 45 areas included in the Natura 2004 ecological network comply with the requirements of the Directive, while the area of priority habitats constitutes only 14 % of the space complying with the requirements of the Directive. Only 3 out of 7 species of vascular plants found in the Sudety region, and 4 out of 41 types of habitats are represented within the limits of priority habitats in a way which enables labelling them as representative according to the requirements included in the Directive. The quoted data emphasise the necessity of broadening the network of priority habitats, for the presented state is highly inconsistent with the legal regulations concerning the conservation of nature, both of Poland and of European Union.

Key words: Habitat Directive (92/43/EEC), Natura 2000 ecological network, habitats, priority habitats, plant protection, nature conservation, the Sudety Mountains, Poland.

dr Krzysztof Świerkosz, Muzeum Przyrodnicze Uniwersytetu Wrocławskiego – Herbarium, ul. Sienkiewicza 21, 50-335 Wrocław, e-mail: krissw@biol.uni.wroc.pl

1. Wstęp

Sudety wraz z Pogórzem i Przedgórzem odznaczają się wieloma specyficznymi cechami przyrody ożywionej odróżniającymi je od przyległych regionów niżowych. Zasięg i rozmiar antropopresji w ubiegłych wiekach był tu znacznie niższy niż w pozostałych częściach Dolnego Śląska, mniejsza część ziem była i jest zagospodarowana rolniczo, zaś osadnictwo

koncentrowało się głównie w kotlinach śródgórskich oraz w miejscach występowania kopalin. Możliwości rozbudowy miejscowości wyznaczają warunki środowiska przyrodniczego, które limitują ich rozwój powierzchniowy oraz zagęszczenie ludności. Dlatego, mimo istnienia wielu miast i ich długiego historycznego rozwoju, presja człowieka na przyrodę nigdy nie osiągnęła w Sudetach takiego wymiaru jak na terenach nizinnych i mimo znacznych przekształceń przyroda zachowała się tu w znacznie lepszym stopniu. Wartości przyrodnicze Sudetów mają znaczenie nie tylko ogólnokrajowe, wyróżniają się także w skali Europy Środkowej. W procesie projektowania i powoływania ostoi Natura 2000 region ten powinien być więc przedmiotem szczególnej uwagi.

2. Sieć Natura 2000

Obszary Natura 2000 tworzy się dla ochrony wspólnego, europejskiego dziedzictwa przyrodniczego, stąd kryteria typowania i uznawanie obszarów są ujednoczone w granicach całej Wspólnoty (LIRO i DYDUCH-FALNIOWSKA 2002). Ich podstawami prawnymi są:

a) Dyrektywa Siedliskowa (92/43/EEC), która określa metodykę typowania i cel istnienia obszarów Natura 2000. W Dyrektywie znajduje się pięć załączników, w których ujęto typy siedlisk przyrodniczych oraz gatunki roślin i zwierząt wymagające tworzenia obszarów Natura (załącznik I i II) oraz listę gatunków objętych ochroną w całej UE, jednak nie wymagających tworzenia obszarów chronionych (załącznik IV). Dyrektywa jest podstawą do tworzenia Specjalnych Obszarów Ochrony (*Special Areas of Conservation*),

b) Dyrektywa Ptasia zobowiązuje państwa członkowskie UE do ochrony miejsc gniazdowania, zimowania i kolonii lęgowych ponad 180 gatunków ptaków ginących w Europie wymienionych w Załączniku I tejszej Dyrektywy. Na jej podstawie typuje się Obszary Specjalnej Ochrony (*Special Protection Areas*).

Procedurę postępowania w wyznaczaniu ostoi Natura rangi europejskiej opisuje Załącznik III Dyrektywy Siedliskowej. Zgodnie z jego zapisami na obszarze całego kraju określa się obszary, na których występują siedliska lub gatunki wymienione w załącznikach I oraz II Dyrektywy a następnie ustala, które z tych obszarów są niezbędne do zachowania dużych populacji roślin, zwierząt lub reprezentatywnych powierzchni siedlisk przyrodniczych.

Dyrektywa Siedliskowa wychodzi z innych założeń niż klasyczne, oparte o konserwatorski paradygmat prawo ochrony przyrody obowiązujące w Polsce do kwietnia roku 2004. Duży nacisk położono w Dyrektywie na siedliska półnaturalne, których związek z naszą działalnością jest niezaprzeczalny, a które nadal niosą ze sobą istotne walory przyrodnicze. Wiele z nich wymaga wręcz naszej ciągłej aktywności i utrzymania tradycyjnych sposobów zagospodarowania. Stąd u podstaw idei Natura 2000 leży bezwzględna konieczność uczestnictwa lokalnych społeczności w procesie utrzymania tego przyrodniczego dziedzictwa we właściwym stanie ochrony.

3. Cel i metody

Celem pracy jest podsumowanie analiz stanu ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków roślin naczyniowych z list Załączników I oraz II Dyrektywy 92/43/EEC (Dyrektywa Siedliskowa) związanych z monitorowaniem przez autora poszczególnych etapów prac nad programem Natura 2000 na terenie polskiej części Sudetów. Zamieszczone analizy służyły przy

sporządzaniu raportów niezależnych organizacji pozarządowych i środowisk eksperckich (WWF 2004, KLUB PRZYRODNIKÓW 2004, KRUKOWSKI i TOMIAŁOJC 2004) oraz monitorowaniu działań związanych z wprowadzaniem programu Natura 2000 na terenie Dolnego Śląska (ŚWIERKOSZ 2003a, 2003b, 2004). Przedstawione dane zostały zaktualizowane zgodnie ze stanem na miesiąc lipiec 2004.

W pierwszej części pracy omówiono wartości przyrodnicze Sudetów w kontekście programu Natura 2000 a następnie dokonano oceny stanu pokrycia Sudetów przez zatwierdzone w tym programie ostoje. Następnie omówiono stan ochrony gatunków roślin naczyniowych i 12 wybranych siedlisk przyrodniczych, dla których możliwe było uzyskanie wiarygodnych danych o udziale procentowym powierzchni objętych ochroną w ogólnej powierzchni siedlisk w Sudetach. Dla dwóch wybranych siedlisk przyrodniczych wykonano także szczegółową ocenę stanu ochrony. W wyniku analiz przedstawiono wskazania do rozszerzenia liczby i powierzchni ostoi Natura 2000 dla wybranych siedlisk przyrodniczych i gatunków roślin.

4. Wartości przyrodnicze Sudetów w aspekcie programu Natura 2000

Na terenie Sudetów zanotowano do tej pory występowanie 41 siedlisk przyrodniczych z Załącznika I (ŚWIERKOSZ, dane niepubl.) oraz 7 gatunków roślin naczyniowych z Załącznika II Dyrektywy 92/43/EEC.

Na szczególną uwagę zasługują podtypy siedlisk Natura 2000 znane w Polsce wyłącznie z obszaru sudeckiego (numery podtypów i ich nazwy wg HERBICH J., w druku):

- sudeckie zarośla kosodrzewiny *Pinetum mughi sudeticum* **4070-2**;
- zarośla wierzby lapońskiej *Salicetum lapponum* **4080-1**;
- sudeckie łąki konietlicowe **6520-2**;
- wysokogórskie, sudeckie murawy acydofilne *Carici rigidae-Festucetum airoidis* **6150-3**;
- lasy klonowo-lipowe *Aceri-Tilietum* ***9180-1** (BODZIARCZYK i ŚWIERKOSZ, w druku);
- sudeckie jaworzyny miesięcznicowe ***9180-4** (BODZIARCZYK i ŚWIERKOSZ, w druku);
- jaworzyny i buczyny ziołoroślowe Sudetów ***9180-6** (BODZIARCZYK i ŚWIERKOSZ, w druku);
- ciepłolubne dąbrowy sudeckie *Sorbo-Quercetum* ***9110-2** (KWIATKOWSKI 2001a);
- naskalne zbiorowiska paproci takie jak *Asplenietum serpentini* **8220-1**, zbiorowisko *Pseudotaxiphyllum elegans-Trichomanes speciosum* **8220-3** p.p., *Woodsio-Asplenietum septentrionalis* **8220-2** p.p. (ŚWIERKOSZ, w druku);
- suboceaniczne murawy kserotermiczne z rzędu *Brometalia erectii* **6210-3** (KWIATKOWSKI 1998);
- naskalne zbiorowiska sukulentów skał wapiennych ze związku *Alysso-Sedion* **6110** (SZCZĘŚNIAK 1998);
- naskalne zbiorowiska murawowe skał krzemianowych (*Festuco ovinae-Scleranthetum perennis* **8230**, *Vincetoxicetum officinalis* **8150**, *Diantho gratianopolitani-Festucetum* **6190**);
- sudeckie murawy bliźniczkowe **6230-3**;
- sudecka buczyna storczykowa (zbiorowisko *Fagus sylvatica-Hypericum maculatum*) **9150-3**;
- sudeckie torfowiska wysokie **7110-2**;

Inne podtypy wykazują w Sudetach wybitnie wysokie walory przyrodnicze, bądź też są bardzo rzadkie na terenie całego kraju. Należą tu np.:

- bory bagienne z sosną drzewokosą *Vaccinio uliginosi-Pinetum rotundatae****91D0-3**;
- dolnoregłowa świerczyna na torfie *Bazzanio trilobatae-Piceetum* ***91D0-4**;

5. Ocena stanu pokrycia Sudetów przez ostoje Natura 2000

Na terenie Sudetów, ich Pogórza i Przedgórze rozpoznano do tej pory 45 obszarów spełniających kryteria Dyrektywy Siedliskowej (ŚWIERKOSZ 2004, popr. i uzup.). Łącznie zajmują one powierzchnię około 178 600 ha (tab. 1).

Tab. 1. Obszary spełniające kryteria Dyrektywy Siedliskowej w Sudetach, na ich Pogórzu i Przedgórze.

Table 1. Territories complying with criteria of Habitat Directive in the Sudety Mountains and their surroundings.

A. Habitat Directive (list the Department of Natural Environment send to the European Commission in April, 2004). 1 – serial number, 2 – name of the area, 3 – area in hectares, 4 – number of habitats (annex 1), 5 – estimated area of habitats in hectares from annex 1 [%], 6 – number of fauna species (annex 2), 7 – number of flora species (annex 2).

B. Habitat Directive (priority habitats removed from the list by the Department of Natural Environment in 2003).

C. Remaining areas suggested by the non-governmental organisations and experts (for July 2004).

A. Dyrektywa Siedliskowa (lista MŚ przekazana Komisji Europejskiej w kwietniu 2004)						
L.p.	Nazwa obszaru	Powierzchnia [ha]	Liczba siedlisk (Zał. I) (1)	Szacowana powierzchnia siedlisk z Zał. I [%] (1)	Liczba gatunków zwierząt (Zał. II) (1)	Liczba gatunków roślin (Zał. II) (1)
1	2	3	4	5	6	7
1	Góry Stołowe	11004,6	15	17	7	?
2	Rudawy Janowickie	8298,2	8	44	9	-
3	Karkonosze (KPN)	5536,6	20	36	1	3
4	Torfowisko pod Zieleńcem	208,6	4	81	-	-
5	Piekielna Dolina koło Polanicy	110,0	7	33	2	1
6	Panieńskie Skały	5,0	2	100	b.d.	1
7	Skałki Stoleckie	2,0	-	-	2	-
8	Kopalnie w Złotym Stoku	0,1	-	-	4	-
9	Kościół w Konradowie	0,1	-	-	1	-
10	Sztolnie w Leśnej	0,1	-	-	3	-
11	Kamionki	0,1	2	10	b.d.	1
B. Dyrektywa Siedliskowa (ostoje usunięte przez MŚ z listy przygotowanej w roku 2003)						
12	Góry i Pogórze Kaczawskie	42527,0	18	35	10	4
13	Karkonosze i Góry Izerskie	39105,6	21	36	7	1
14	Góry Białskie i Grupa Śnieżnika	15760,0	10	62	6	1
15	Dolina Bobru	10081,2	10	55	8	?
16	Góry Sowie i Bardzkie	9000,0	12	44	5	1
17	Masyw Ślęży	7146,8	11	7	5	1
18	Pasma Krowiarki	4880,4	13	49	5	1
19	Przełomowa Dolina Nysy Łużyckiej	1713,3	9	62	5	-
20	Przełomy Pełcznicy pod Książem	242,3	9	90	3	-
21	Wzgórze Kiełczyńskie	200,0	3	8	b.d.	1
22	Ostrzyca Proboszczowicka	3,5	5	100	b.d.	-
23	Jaskinie Połomu	1,0	-	-	4	-
24	Kościół Św. Mikołaja we Wleniu	0,2	-	-	1	-

(1) chodzi o załącznik do Dyrektywy Siedliskowej

C. Pozostałe obszary proponowane przez organizacje pozarządowe i ekspertów (stan na lipiec 2004)						
1	2	3	4	5	6	7
25	Wzgórza Niemczańsko-Strzeleńskie	ok. 11 100	8	17	5	?
26	Góry Kamienne	ok. 10 000	10	b.d.	b.d.	?
27	Góry Krucze i Zawory	ok. 5000	9	23	3	?
28	Góry Sowie - Przełom Bystrzycy	ok. 600	7	b.d.	b.d.	-
29	Stawy Podgórzyskie	ok. 500	3	30	1	-
30	Kopuła Chełmca	200-250	2	45	b.d.	-
31	Dobromierz-Chwaliszów	200-250	3	50	b.d.	-
32	Grodzcyń i Homole k. Dusznik	200-250	10	27		?
33	Przełom Nysy Kłodzkiej k. Morzyszowa	ok. 100	8	41	b.d.	-
34	Góra Zamkowa w Wałbrzychu	ok. 100	5	80	b.d.	-
35	Borowa Góra k. Niedowa	ok. 100	2	75	b.d.	-
36	Czarne Urwisko k. Lutyni	70,0	4	80	b.d.	-
37	Wąwóz Złotego Potoku	50,0	2	30	b.d.	-
38	Kamienny Grzbiet k. Jordanowa	20,0	2	10	b.d.	-
39	Dolina Białej Łądeckiej	ok. 10 km	4	90	b.d.	-
40	Wzgórze w Janowicach Wielkich	1,5	2	20	b.d.	1
41	Jaskinia Radochowska	0,1	-	-	2	-
42	Kompleks Soboń	0,1	-	-	2	-
43	Kompleks Sokolec	0,1	-	-	3	-
44	Sztolnia w Podlesiu	0,1	-	-	3	-
45	Kompleks Włodarz	0,1	-	-	3	-

System obiektów proponowanych w ramach „Programu ostoi Natura 2000 w Polsce 2001-2003” obejmował w Sudetach i na ich Przedgórzcu 25 obszarów o łącznej powierzchni 150 290,2 ha (ŚWIERKOSZ 2003b). Mimo pewnych niedociągnięć wynikających z dużego tempa prac nad projektem oraz braku dostatecznej wiedzy na temat poszczególnych obszarów ta propozycja w wystarczający sposób zapewniała ochronę reprezentatywnych powierzchni siedlisk oraz populacji gatunków roślin wymaganych na mocy Dyrektywy 92/43/EEC.

Ostatecznie do ogólnopolskiej sieci Natura 2000, której projekt rząd RP przesłał do Komisji Europejskiej w kwietniu 2004 r. (Ministerstwo Środowiska RP, dane niepubl.) włączonych zostało tylko 11 z ww. obszarów. Obszary te zajmują łączną powierzchnię 25 124,7 ha (14% powierzchni spełniającej kryteria Dyrektywy 92/43/EEC oraz 16,7% powierzchni zgłoszonej w ramach programu ogólnopolskiego).

Zgłoszono głównie punktowe ostoje powołane dla ochrony nietoperzy („Kopalnie w Złotym Stoku”, „Kościół w Konradowie”, „Skałki Stołeckie”, „Sztolnie w Leśnej”) i roślin z załącznika II – „Kamionki” (dla *Asplenium adnigrum*, gdzie jednak występuje tylko 9% znanej populacji gatunku) oraz „Panieńskie Skały k. Lwówka” (dla ochrony *Trichomanes speciosum*). Wśród ostoi znalazły się też oba sudeckie parki narodowe, ostoja „Rudawy Janowickie” obejmująca zachodnią część Kotliny Kamiennogórskiej oraz „Piekielna Dolina koło Polanicy”.

Odrzucono natomiast m.in.:

- Góry i Pogórze Kaczawskie, które są jednym z obszarów kluczowych dla zachowania w Polsce 14 typów siedlisk (PAWLACZYK, inf. ustne); rosną tu ponadto 4 gatunki roślin z Załącznika II (por. KWIATKOWSKI 2001b); jaskinie tego terenu są też ważnym w skali kraju zimowiskiem nietoperzy z Załącznika II;
- Góry Izerskie, które są ostoją kluczową dla zachowania siedliska górskich torfowisk i borów bagiennych (PAWLACZYK, inf. ustne);
- Wzgórze Kiełczyńskie (60% populacji *Asplenium adulterinum* w kraju);
- Góry Bialskie i Masyw Śnieżnika z siedliskami typowymi dla regla górnego i piętra subalpejskiego;
- Góry Sowie i Bardzkie (prawie 1/3 powierzchni priorytetowych jaworzyn z miesięcznicą w regionie sudeckim);
- Dolinę Bobru (ważne stanowiska priorytetowych lasów klonowo-lipowych oraz muraw bliźniczkowych).

Liczba i powierzchnia ostoi Natura 2000 koniecznych dla utrzymania właściwego stanu ochrony wartości przyrodniczych Sudetów wymaga dalszych analiz związanych z zapisami zawartymi w Załączniku III Dyrektywy 92/43/EEC. Jest jednak pewne, że z uwagi na występowanie typów i podtypów siedlisk znanych w Polsce wyłącznie z Sudetów, liczba i powierzchnia ostoi będzie musiała być ostatecznie znacznie zwiększona.

6. Ocena stanu ochrony gatunków roślin naczyniowych

W polskiej części Sudetów występuje 7 gatunków roślin naczyniowych z Załącznika II 92/43/EEC (tab. 2). Tylko 3 spośród nich znajdują się we właściwym stanie ochrony obejmującym 100% ochronę znanej populacji. Dwa z nich w ogóle nie są reprezentowane w ramach ostoi, dwa zaś reprezentowane są w sposób nie zapewniający właściwego stanu ochrony (por. też FABISZEWSKI i KWIATKOWSKI 2002 oraz KĄCKI i in. 2003).

Dla spełnienia wymagań wynikających z Dyrektywy 92/43/EEC konieczne jest utworzenie następujących ostoi:

- Góry i Pogórze Kaczawskie: *Asplenium adulterinum* (15% populacji), *Gladiolus palustris* (jedno z dwóch znanych stanowisk), *Trichomanes speciosum* (jedno z dwóch znanych stanowisk), *Cypripedium calceolus* (centrum występowania gatunku w Sudetach);
- Krowiarki: *Cypripedium calceolus* (drugie centrum występowania gatunku);
- Wzgórze Kiełczyńskie: *Asplenium adulterinum* (60% populacji);
- Góry Sowie i Bardzkie: *Asplenium adulterinum* (15% populacji);
- Masyw Ślęży: *Gladiolus palustris* (drugie znane stanowisko gatunku);

Jedynie gatunki ściśle związane z ostoją „Karkonosze” (*Campanula bohémica*, *Galium sude-ticum* i *Pedicularis sylvatica*) zostały w całości włączone w obręb ostoi.

Tab. 2. Stan ochrony gatunków roślin naczyniowych z załącznika II w Sudetach w ramach ostoi (SOO) Natura 2000 (lipiec 2004).

Table 2. State of protection of vascular plants species from annex 2 in the Sudety Mountains within network of priority habitats (SOO) Natura 2000 (July 2004).

1 – species, 2 – number of stands, 3 – number of stands within SOO, 4 – estimated number of specimens in the Sudety Mountains, 5 – population within SOO (% in population in Sudety Mountains), 6 – notes on distribution: a – in the Sudety Mountains region there are two last existing stands in Poland, b – endangered in Poland, seriously endangered in the Sudety Mountains, c – only in the Sudety Mountains region, d - endemite of the Bohemian Massif, in Poland only in the Karkonosze Mountains, e – in Poland only in the Karkonosze Mountains.

Gatunek	Liczba stanowisk	Liczba stanowisk w ramach SOO	Szacowana liczba osobników w Sudetach	Populacja w ramach SOO (w % populacji sudeckiej)	Uwagi dotyczące rozmieszczenia
1	2	3	4	5	6
<i>Gladiolus palustris</i>	2	0	~ 20	0%	w Sudetach znajdują się dwa ostatnie istniejące w Polsce stanowiska ¹ (a)
<i>Cypripedium calceolus</i>	8	0	200-300	0%	zagrożony w Polsce, krytycznie zagrożony w Sudetach (b)
<i>Asplenium adulterinum</i>	7	1	~ 200	9%	tylko w regionie sudeckim (c)
<i>Trichomanes speciosum</i>	2	1	3-5	50%	tylko w regionie sudeckim (c)
* <i>Campanula bohemica</i>	1	1	> 1000	100%	endemit Masywu Czeskiego, u nas tylko w Karkonoszach (d)
* <i>Galium sudeticum</i>	1	1	~ 250	100%	endemit Masywu Czeskiego, u nas tylko w Karkonoszach (d)
* <i>Pedicularis sudetica</i>	1	1	~ 500	100%	u nas tylko w Karkonoszach (e)

7. Generalna ocena stanu ochrony siedlisk przyrodniczych

Obecnie powierzchnia większości siedlisk objętych ochroną w ramach sieci NATURA nie przekracza 5% ich ogólnej powierzchni w Sudetach (tab. 3). Jedynie siedlisko „łasy stokowe i jaworzyny” (*9180) objęte jest ochroną w 7,4%. Stan ten jest sprzeczny z p. 3.1 Dyrektywy, która wymaga objęcia ochroną reprezentatywnej powierzchni siedlisk, zapewniającej ich zachowanie we właściwym stanie ochrony. Udziały powierzchni chronionych wahające się od 0 do 10% nie mogą być uznane za reprezentatywne, szczególnie gdy dotyczą siedlisk priorytetowych. W dotychczasowej praktyce wdrażania Natury 2000 w UE za część reprezenta-

¹ ostatnio odnaleziono duże stanowisko nad Biebrzą (PAWLACZYK – inf. ustna)

tywną uznawano od 20 do 60% areалу siedliska, zaś dla siedlisk priorytetowych – co najmniej 40% (PAWLACZYK, inf. ustne), zależnie od jego zmienności czy rzadkości występowania.

Obecny stan ochrony wybranych siedlisk przyrodniczych z listy Załącznika I Dyrektywy 92/43/EEC przedstawia tabela 3. Dla pozostałych typów siedlisk brak wystarczających danych o ich liczebności i powierzchni, lub też dane te są zbyt szacunkowe.

Tab. 3. Stan ochrony wybranych siedlisk przyrodniczych w Sudetach w ramach ostoi Natura 2000 (stan na lipiec 2004).

Table 3. State of protection of chosen natural habitats in the Sudety Mountains within network of priority habitats Natura 2000 (July 2004).

1 – type of habitat (code of habitat), 2 – number of priority habitats in the Sudety Mountains, 3 – number of protected habitats, 4 – estimated area in the Sudety Mountains (in hectares), 5 – area of habitat protected in the Sudety Mountains [%], a – Rupicolous calcareous or basophilic grasslands, b – Natural and semi-natural dry calcareous grasslands, c – *Nardus* grasslands, on siliceous substrates, d – *Molinia* meadows, e – Alkaline fens, f – Medio-European calcareous scree, g – Calcareous rocky slopes with chasmophytic vegetation, h – serpentine rocky slopes with chasmophytic vegetation, i – subalpine beech woods, j – limestone beech forests, k – *Tilio-Acerion* forests of slopes, screes and ravines, l – alluvial ash-alder forests.

Typ siedliska (kod siedliska)	Liczba istotnych ostoi w Sudetach	Liczba siedlisk objętych ochroną	Szacowana powierzchnia w Sudetach [ha]	Powierzchnia siedliska chroniona w Sudetach [%]
1	2	3	4	5
a. murawy <i>Alyso-Sedion</i> (6110)	5	0	< 2	0,0
b. murawy kserotemiczne (6210 & *6210)	4	1	~ 50	<0,1
c. bogate murawy bliźniczkowe (*6230)	7	2	< 500	<2
d. łąki zmiennowilgotne (6410)	5	0	< 200	0,0
e. młaki i torfowiska alkaliczne (7230)	5	2	b.d.	<5
f. piargi nawapienne (*8160)	3	0	b.d.	0,0
g. nawapienne zbiorowiska szczelin skalnych (8210)	5	1	~ 5	<5
h. zbiorowiska paproci serpentynitowych (8220-1)	5	1	~ 5	<5
i. górskie buczyny ziołoroślone (9140)	1	0	~ 1	0,0
j. buczyny storczykowe (9150)	2	0	< 500	0,0
k. lasy stokowe i jaworzyny (*9180)	15	1	~ 500	7,4
l. łągi olchowo-jesionowe (*91E0)	12	2	~ 1000	<5

Za zadowalający można uznać jedynie stan ochrony typów i podtypów siedlisk ograniczonych w występowaniu do ostoi „Karkonosze”. Z siedlisk przyrodniczych należą tu: **4070-2** (sudeckie zarośla kosodrzewiny), **4080-1** (zarośla wierzby lapońskiej), **4060** (wysokogórskie borówczyska bażynowe) oraz **8110** (wysokogórskie piargi i gołoborza krzemianowe).

Szczegółowa ocena stanu ochrony wybranych siedlisk przyrodniczych

1. Siedlisko *9180 - Lasy stokowe i jaworzyny (*Tilio-Acerion*)

AKTUALNY STAN OCHRONY

Przykładem stanu ochrony siedlisk przyrodniczych w Sudetach może być podejście do ochrony priorytetowego siedliska leśnego *9180 obejmującego lasy stokowe i jaworzyny. Są to zbiorowiska drobnopowierzchniowe, bardzo rzadkie w kraju i Europie, nie mające praktycznego znaczenia gospodarczego, lecz bardzo cenne jako lasy glebo- i wodochronne oraz bogate w rzadkie gatunki roślin i zwierząt.

PODTYP 9180-1 LASY KLONOWO-LIPOWE (*ACERI-TILIIETUM*)

Łączna znana powierzchnia 353 ha

Ostoje zatwierdzone:

- Góry Stołowe – w obrębie ostoi śladowo (Świerkosz 2003d), tuż poza ostoją 4,07 ha siedliska (1,2% całości siedliska),
- Piekielna Dolina – około 5 ha (1,4% powierzchni siedliska),

Obecnie więc ochroną w ramach ostoi Natura objęte jest 1,4% powierzchni podtypu (tylko jedna ostoja!), dla którego region sudecki jest jedynym miejscem występowania w Polsce.

Ostoje proponowane w roku 2002 lecz nie zatwierdzone przez MŚ:

- Przełomy pod Książem – 68,9 ha (19% powierzchni całkowitej podtypu),
- Góry i Pogórze Kaczawskie – 80,36 ha (22%),
- Dolina Bobru – 47,83 ha (13,5%),
- Góry Sowie/Jezioro Bystrzyckie – 38,01 ha (10,6%),
- Krowiarki – 3,87 ha oraz Masyw Ślęży – 0,76 ha,
- Ostrzyca Proboszczowicka – 3,81 ha (jedynie dobrze wykształcone stanowisko ciepłolubnej postaci na gołoborzach bazaltowych).

Nowe ostoje, odszukane w latach 2003-2004, szczególnie ważne dla zachowania siedliska:

- Dobromierz – Chwaliszów – Jaskulin – 57,83 ha (16% całkowitej powierzchni podtypu),
- Przełomy Nysy Kłodzkiej – 34,26 ha (9,8%),
- Czarne Urwisko k. Lutyni – ok. 7 ha oraz Wąwóz Złotego Potoku k. Złotego Stoku – 6,63 ha.

PODTYP 9180-4 SUDECKIE JAWORZYNINY Z MIESIĄCZNICĄ (*LUNARIO-ACERETUM*)

Łączna znana powierzchnia – 100,72 ha, szacowana – około 150 ha.

Ostoje zatwierdzone:

- Góry Stołowe – 28,67 ha (BORATYŃSKI i MAŁEK 1996), 19% szacowanej powierzchni podtypu.

Ostoje proponowane w roku 2002 lecz nie zatwierdzone:

- Góry Sowie i Bardzkie – 48 ha (29 % powierzchni podtypu),
- Masyw Śnieżnika - 5,76 ha (3,8%).

Nowe ostoje, odszukane w latach 2003-2004, szczególnie ważne dla zachowania siedliska:

- Góry Kamienne – 31,61 ha (21%),
- Masyw Chełmca – 15,35 ha (9%).

9180-6 SUDECKIE BUCZYNINY ZIOŁOROŚLOWE (*ACERI-FAGETUM*)

Znane z jednego stanowiska w Górach Bystrzyckich na powierzchni 0,97 ha (Świerkosz 2004c). Nie objęte ochroną.

WSKAZANY STAN OCHRONY

Mimo, że typ *9180 wydaje się predestynowany do ochrony także z punktu widzenia prawa polskiego, obecnie w obrębie ostoi Natura 2000 w Sudetach znalazło się zaledwie 37 ha z ok. 500 ha znanej powierzchni całkowitej.

Aktualnie w sieci Natura chronione są 2 stanowiska siedlisk reprezentujące dwa z trzech znanych podtypów, w tym jeden śladowo. Dla utrzymania właściwego stanu ochrony, z uwzględnieniem możliwości poprawy tego stanu, należy ująć w ramach ostoi Natura 2000:

- co najmniej 80 % powierzchni podtypu *9180-1 w 11-12 ostojach;
- co najmniej 80% powierzchni podtypu *9180-4 we wszystkich znanych miejscach występowania (łącznie 5 ostoi);
- 100% powierzchni siedliska *9180-6.

II. Siedlisko 8220-1 – Zbiorowiska paproci na skałach serpentynitowych

AKTUALNY STAN OCHRONY

Podtyp obejmuje naskalne siedliska paproci serpentynitowych i występuje wyłącznie w regionie sudeckim. W innych częściach kraju nie jest znany. Z podtypem ściśle związane są: zanokcica serpentynowa (*Asplenium adulterinum*), gatunek z Załącznika II Dyrektywy, której populacja w Polsce wynosi około 200 okazów; zanokcica ciemna (*Asplenium adiantum-nigrum*), krytycznie zagrożona wymarciem w Polsce (łączna populacja około 300 okazów) oraz zagrożona wymarciem zanokcica klinowata (*Asplenium cuneifolium*) o populacji 1000-1100 okazów (wszystkie dane o wielkości populacji wg ŚWIERKOSZ i SZCZĘŚNIAK 2003).

Ostoje zatwierdzone:

- Kamionki (1 stanowisko, ważne dla zanokcicy ciemnej z nielicznymi tylko okazami pozostałych gatunków paproci serpentynitowych, typ siedliska słabo wykształcony, stan ochrony gatunku zły)

Ostoje proponowane w roku 2002 lecz nie zatwierdzone przez MŚ:

- Masyw Ślęży – liczne stanowiska, kluczowe dla zachowania populacji *Asplenium cuneifolium* (90% polskiej populacji gatunku) i związanych z nią typowych postaci siedliska;
- Wzgórza Kiełczyńskie – 5 stanowisk, ostoja kluczowa dla zachowania populacji *Asplenium adulterinum* (60% populacji gatunku w Polsce) i związanych z nią typowych postaci siedliska;
- Góry Sowie i Bardzkie – 4 stanowiska, kluczowe dla zachowania populacji *Asplenium adiantum-nigrum* (60% populacji gatunku w Polsce);
- Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie (1 stanowisko, jedyna w Polsce populacja zanokcicy serpentynowej na granicy regla dolnego i górnego, por. SZELAĞ 2000);
- Góry i Pogórze Kaczawskie (1 stanowisko – regularnie monitorowane populacje zanokcicy serpentynowej i ciemnej).

Ostoje proponowane bezpośrednio dla zachowanie siedliska:

W bezpośrednim sąsiedztwie proponowanej ostoi Masyw Ślęży znajduje się kilka stanowisk omawianego podtypu siedliska, stąd proponowane jest jej rozszerzenie o Kamienny Grzbiet koło Jordanowa.

Ważne dla zachowania populacji *Asplenium adulterinum* jest także stanowisko w Janowicach Wielkich proponowane do ochrony w ramach proponowanej ostoi Góry Kaczawskie.

WSKAZANY STAN OCHRONY

Obecnie w sieci Natura chronione jest 1 stanowisko tego podtypu i 9 % populacji zanokcicy serpentynowej. Dla utrzymania właściwego stanu ochrony z uwzględnieniem możliwości poprawy tego stanu należy ująć w ramach ostoi Natura 2000 wszystkie znane stanowiska podtypu.

Podsumowanie

Mimo dużych wartości przyrodniczych Sudetów, proces wdrażania ostoi Natura 2000 w tym paśmie górskim można uznać za dopiero rozpoczęty. Obecny stan ochrony siedlisk i gatunków wymagających tworzenia SOO nie tylko nie spełnia kryterium reprezentatywności lecz w wielu wypadkach gatunki i siedliska będące przedmiotem zainteresowania UE w ogóle nie znalazły się w granicach proponowanych ostoi. Stan ten narusza prawo Unii Europejskiej oraz dostosowane do niego przepisy prawa krajowego w zakresie ochrony przyrody, będzie więc musiał być zmieniony. Znacznej poprawy wymaga także techniczna strona przygotowywania ostoi pod względem znajomości środowiska przyrodniczego, którego stan rozpoznania nadal nie pozwala na precyzyjne wypełnienie dokumentów zgłoszeniowych SDF. W chwili obecnej jedynie 3 z 7 gatunków roślin oraz 4 z 41 typów siedlisk przyrodniczych w Sudetach objęte są wystarczającą ochroną w ramach ostoi Natura 2000.

Objęcie ochroną pominiętych dotychczas siedlisk nie powinno ograniczać się jedynie do ich wyznaczenia w porozumieniu ze środowiskami naukowymi. Muszą być podejmowane także działania na rzecz edukacji ekologicznej lokalnych społeczności, które często nie uświadamiają sobie wartości przyrodniczej otaczającego terenu i wykazują nieuzasadnione obawy, iż objęcie go ochroną zablokuje dalszy rozwój ekonomiczny. Należy pamiętać, że Natura 2000 jest specyficznym systemem ochrony przyrody, który za cel stawia sobie utrzymanie, zachowanych do dziś walorów z jednoczesnym uwzględnieniem potrzeb rozwoju ekonomicznego i gospodarczego objętych ostojami terenów. Oczywiście znalezienie się w ostoi Natura 2000 uniemożliwia lokalizację najbardziej uciążliwych dla środowiska inwestycji, jednak straty te rekompensowane są przez napływ funduszy krajowych i unijnych przeznaczonych na rozwój rolnictwa rolno-środowiskowego, agro- i ekoturystyki. Istnieje specjalny fundusz LIFE-Natura, przeznaczony tylko i wyłącznie dla finansowania projektów związanych z tymi obszarami. W bezpośredniej kalkulacji ekonomicznej ten długotrwały napływ środków jest znacznie bardziej opłacalny niż krótkoterminowe, rabunkowe wykorzystanie zasobów środowiska.

Problem „zabezpieczenia” obszarów Natura 2000 (zarówno już zgłoszonych w Komisji Europejskiej jak i dopiero projektowanych) przed napływem bezpośrednich inwestycji zagrożających stanowi środowiska przyrodniczego będzie w przyszłości głównym wyzwaniem stojącym przed środowiskiem urbanistów zajmujących się planowaniem przestrzennym i strategiami rozwoju regionalnego. Nowe rozwiązania prawne jakie weszły w życie wraz z nową Ustawą o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. obligują nas bowiem do uwzględniania wartości środowiska przyrodniczego w daleko szerszym zakresie, niż zapewniały to obowiązujące do niedawna klasyczne formy ochrony obszarowej. Nowa filozofia ochrony przyrody powoduje, że wiele z terenów nie objętych obecnie żadną formą ochrony, niebawem znajdzie się w ramach sieci ostoi Natura 2000.

Literatura

- BANKOWSKI J., ŚWIERKOSZ K. 2003. Ustalenie położenia i powierzchni cennych przyrodniczo siedlisk leśnych w ramach sieci obszarów chronionych Natura 2000 [w:] ŚWIERKOSZ K. (red.), Europejska sieć ekologiczna Natura 2000 na Dolnym Śląsku – waloryzacja przyrodnicza priorytetowych typów siedlisk z załącznika I Dyrektywy 92/43/EEC. Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju: 3-50.
- BODZIARCZYK J., ŚWIERKOSZ K. (w druku) Lasy klonowo-lipowe i jaworzyny. [w:] HERBICH J. (red.), Przewodnik do ochrony siedlisk przyrodniczych Natura 2000 w Polsce.
- BORATYŃSKI A., MAŁEK L. 1996. Zarys przyrodniczej i gospodarczej charakterystyki lasów Parku Narodowego Gór Stołowych. – Materiały sympozjum „Środowisko Przyrodnicze Parku Narodowego Gór Stołowych”. Szczeliniac: 133-141.
- FABISZEWSKI J., KWIATKOWSKI P. 2002. Threatened vascular plants of the Sudeten Mountains. Acta Societatis Botanicorum Poloniae 71 (4): 339-350.
- KĄCKI Z. (red.), 2003. Zagrożone gatunki flory naczyniowej Dolnego Śląska. Instytut Biologii Roślin UWr. Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody „Pro Natura”, Wrocław.
- Siedliska przyrodnicze z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej w oficjalnym polskim projekcie (maj 2004) sieci Natura 2000. Raport, KLUB PRZYRODNIKÓW 2004, wersja robocza <http://www.lkp.org.pl>
- KRUKOWSKI M., TOMIAŁOJC L. 2004. To European Greens. Some facts on the process of the NATURA 2000 sites designation in Poland and on its present results – Report. (maszynopis).
- KWIATKOWSKI P. 1998. Murawy kserotermiczne z rzędu *Brometalia erectii* (W. Koch 1926) Br.-Bl. 1936 w Sudetach. Materiały konferencji 51 Zjazdu PTB, Gdańsk: 274.
- KWIATKOWSKI P. 2001a. Zbiorowiska leśne Pogórza Złotoryjskiego [Forest communities of the Złotoryjskie Foothills (Pogórze Złotoryjskie)]. Fragmenta Floristica Geobotanica. Ser. Polonica 8: 173-218.
- KWIATKOWSKI P. 2001b. Projekt ochrony szaty roślinnej Gór Kaczawskich i ich Pogórza. Annales Silesiae 31: 5-26.
- LIRO A., DYDUCH-FALNIEWSKA A. 2002. NATURA 2000. Europejska sieć ekologiczna. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- HERBICH J. (red.). 2004, w druku. Przewodnik do ochrony siedlisk przyrodniczych Natura 2000. Ministerstwo Środowiska.
- ŚWIERKOSZ K. 2003a. Ostoje - Natura 2000 na terenie województwa dolnośląskiego. Cz. I i Cz. II. – Zielona Planeta 47: 7-10; 48-49: 6-10. Polski Klub Ekologiczny Okręg Dolnośląski, Wrocław.
- ŚWIERKOSZ K. 2003b. Wyznaczanie ostoi Natura 2000. WWF Polska, Światowy Fundusz na Rzecz Przyrody, Warszawa.
- ŚWIERKOSZ K. 2003c. Godny ochrony fragment buczyny ziołoroślowej *Aceri-Fagetum* J. Bartsch & M. Bartsch 1940 w Zieleńcu (Góry Bystrzyckie, Sudety Środkowe). Przyroda Sudetów Zachodnich 6: 67-72.
- ŚWIERKOSZ K. 2003d. Materiały do rozmieszczenia i zróżnicowania lasów klonowo-lipowych (*Aceri-Tilietum* Faber 1936) w Sudetach Środkowych. Przyroda Sudetów Zachodnich 6: 73-82.
- ŚWIERKOSZ K. 2004. Obszary spełniające kryteria Natura 2000 na Dolnym Śląsku [w:] KWIATKOWSKA-SZYGULSKA B. (red.), Raport o stanie środowiska w województwie dolnośląskim w 2003 roku. Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Wrocław: 240-254.
- ŚWIERKOSZ K. (2004, w druku). Notes on the syntaxonomy of the *Asplenietea trichomanis* class in Poland. Polish Botanical Journal.
- ŚWIERKOSZ K., SZCZĘŚNIAK E. 2003. Stan populacji i zagrożenia wybranych gatunków naskalnych na Dolnym Śląsku. [w:] Z. KĄCKI (red.) Zagrożone gatunki flory naczyniowej Dolnego Śląska. Instytut Biologii Roślin UWr – PTOPI „pro Natura”, Wrocław: 69-83.
- SZCZĘŚNIAK E. 1998. Murawy ze związku *Alyso-Sedion* Oberd. et Th. Müll. 1961 na Pogórzu Wałbrzysko-Bolkowskim. Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią, Ser. B. 47: 177-193.
- SZELAĞ Z. 2000. Rośliny naczyniowe Masywu Śnieżnika i Gór Bialskich. Fragmenta Floristica Geobotanica Polonica. Suppl. 3: 1-255. Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN, Kraków.
2004. Natura 2000 in the New EU Member States. Status report and list of sites for selected habitats and species. WWF EU Accession Initiative, Stare Město 2004.